

ایران ورجاوند

مجله ایران‌شناسی | سال ۱۱ | شماره ۱ | پاییز و زمستان ۱۳۹۷ | ۳۰۰۰۰ تومان

- ◆ نور و آتش در شهر سوخته
- ◆ آثار هنر کاربردی کوشانیان در باختر
- ◆ برخی از نمودهای ترجمه آثار مانی به زبان‌های ایرانی
- ◆ مطالعه ویژگی‌های معماری و تزئینی مسجد جامع مهاباد
- ◆ نقش‌های صخره‌ای نویافته دوه‌داشی در کرانه سفیدرود (قلز اوژن) شهرستان طارم
- ◆ بررسی‌های باستان‌شناسی پیرامون غارتگری‌های انجام شده در جام غور افغانستان
- ◆ کرتیر، از فراز تا فرود (خوانشی از چگونگی صدرنشینی تشکیلات روحانی در جامعه ساسانی)
- ◆ تاج‌های پادشاهان اشکانی، شواهد مربوط به سکه‌شناسی و برخی جنبه‌های ایدئولوژی سیاسی اشکانیان
- ◆ نگاهی به معبد داش‌کسن ویر (شیرین و فرهاد) و نقش برجسته چهره انسانی نویافته از روستای ویر سلطانیه

ایران ورجاوند

ایران ورجاوند زنده است

مجله ایران‌شناسی

سال ۱ | شماره ۱ | پاییز و زمستان ۱۳۹۷ |
شماره ثبت مجله: ۸۰۶۸۸ | شماره ثبت نشان: ۲۹۶۲۹۸ |
صاحب امتیاز و مدیر و سردبیر: شاهین آریامنش |
مدیر داخلی: هوشنگ رستمی |

نشان مجله ایران ورجاوند برگرفته از گنجبری ساسانی یافت‌شده از تیسفون عراق مربوط به دوره ساسانی است. داستان این گنجبری به سال‌ها پیش بازمی‌گردد هنگامی که اسکار رویتر باستان‌شناس آلمانی همراه گروهش در سال ۱۹۲۹ میلادی در تیسفون در محدوده ساختمان بزرگی با نام معارید در حدود ۳ کیلومتری طاق کسری و ۱/۷۵ کیلومتری شمال دهکده سلمان پاک به کاوش‌های باستان‌شناسی پرداخت که در این کاوش‌ها از محلی که سپس تر خانه معارید ۶ نام گرفت شماری صفحه‌های گنجبری گرد به دست آورد که در میان آنها صفحه گردی با دو بال گشوده شده از روبه‌رو وجود داشت که این دو بال، نشانی به شکل هلال ماه را دربر گرفته‌اند. این گنجبری هم اکنون در موزه برلین آلمان نگهداری می‌شود.

تهران، صندوق پستی: ۵۶۹-۱۴۵۱۵

www.iranvarjavand.ir

Iranvarjavand@hotmail.com

۰۹۳۹۵۹۶۹۴۶۶

همه حقوق این اثر برای ایران ورجاوند محفوظ است.

تکثیر، انتشار، چاپ و بازنویسی این اثر یا بخشی از آن به هر شیوه همچون رونوشت، انتشار الکترونیکی، ضبط و ذخیره روی سی دی و چیزهایی از این دست بدون موافقت کتبی و قبلی مجله ایران ورجاوند ممنوع است و متخلفان بر پایه قانون «حمایت از حقوق مؤلفان، مصنفان و هنرمندان ایران» تحت پیگرد قرار خواهند گرفت.

| با همکاری گروه پژوهشی باستان‌کاوی تیسافرن |

”سیاهه“

سرمقاله

ایران ورجاوند شاهین آریامنش

۳

مقاله

- ۵ نور و آتش در شهر سوخته | سیدمنصور سیدسجادی و ستاره شاهین
- ۱۹ نقش‌های صخره‌ای نویافته دوهادشی در کرانه سفیدرود (قزل‌اوزن) شهرستان طارم اعلی نوراللهی
- ۳۶ تاج‌های پادشاهان اشکانی، شواهد مربوط به سکه‌شناسی و برخی جنبه‌های ایدئولوژی سیاسی اشکانیان | مارک البریخت، ترجمه محسن سعادت
- ۶۱ کرتیر از فراز تافرود (خوانشی از چگونگی صدرنشینی تشکیلات روحانی در جامعه ساسانی) | سرور خراشادی و سیدمهدی موسوی
- ۷۹ برخی از نمودهای ترجمه آثار مانی به زبان‌های ایرانی | انریکو مورانو، ترجمه بهنام عطانی
- ۸۵ آثار هنر کاربردی کوشانیان در باختر | جنگر یاسف، ترجمه بهزاد صدقاتی
- ۹۴ مطالعه ویژگی‌های معماری و تزئینی مسجد جامع مهاباد | حامید نوری و فرید احمدزاده
- ۱۰۸ نگاهی به معبد داش‌کسن ویر (شیرین و فرهاد) و نقش برجسته چهره انسانی نویافته از روستای ویر سلطانیه اعلی نوراللهی
- بررسی‌های باستان‌شناسی پیرامون غارتگری‌های انجام شده در جام غور افغانستان | دیوید توماس و آلیسون گسکوین، ترجمه بهزاد صدقاتی
- ۱۳۲

یادداشت

- ۱۴۴ یادداشتی به مناسبت ۴ مارچ سالروز کشف بایگانی باروی تخت جمشید | لیلا مکوندی

پیشخوان

- ۱۵۶ بازخوانی کتاب تپه حصار | سعید باقی‌زاده
- ۱۶۰ هیتیت‌ها در آسیای کهن | شاهین آریامنش
- ۱۶۳ فرهنگ هخامنشی و سنت‌های محلی در آناطولی، قفقاز جنوبی و ایران | آرشاک ایروانیان

درگذشتگان ایران‌شناسی

- ۱۶۵ احسان یارشاطر، الویه لوکنت، محسن ابوالقاسمی، یدالله ثمره، بهروز هم‌رنگ | آرشاک ایروانیان

گزارش

- ۱۶۷ شانزدهمین گردهمایی سالانه باستان‌شناسی ایران
- ۱۷۷ میراث فرهنگی ایران را در ایران فرهنگی دریابید

بخش انگلیسی

On the eighty-sixth anniversary of the find of the Persepolis Fortification Tablet | Wouter F.M.

Henkelman

ایران ورجاوند

دشمنان بر آن بوده تا این پیوندهای ژرف را بگسلند و ریشه‌های عمیق را با تیشه برکنند، ایران فرهنگی که دل و دین به آن سپرده‌ایم از چشم دست‌اندرکاران مجله ایران ورجاوند دور نمانده و چاپ مقاله‌های پژوهشی و ترجمه‌ای ارزنده درباره جهان ایرانی یا ایران فرهنگی از اولویت‌های مجله ایران ورجاوند است؛ باشد که از این راه پیوندهایمان پیوسته‌تر و ریشه‌هایمان ژرف‌تر شود. همچنین معرفی و نقد کتاب‌های حوزه ایران‌شناسی و چیزهایی از این دست نیز در مجله ایران ورجاوند برگ‌هایی را به خود اختصاص می‌دهد.

در پایان از همه گرامیان به‌ویژه نویسندگان و مترجمان ارجمند سپاسگزارم که در انتشار نخستین شماره مجله ایران ورجاوند ما را همراهی کردند. دامن سخن را برمی‌چینم با این امید که نهال باریکی که امروز در سپهر ایران‌شناسی کاشته می‌شود به سرو تناوری در آسمان ایران‌شناسی بدل شود.

یزدان پاک را از بن جان و دندان سپاسگزاریم که ما را بخت و بهره‌ای داد تا نخستین شماره از مجله ایران‌شناسی ایران ورجاوند را منتشر کنیم. مجله‌ای که می‌کوشد تا دستاوردهای پژوهشی پژوهشگران و مترجمان خطه باستان‌شناسی، تاریخ، فرهنگ، زبان‌های باستانی و دانش‌های پیوسته را منتشر کند.

تلاش دست‌اندرکاران مجله ایران ورجاوند بر آن است تا افزون بر چاپ مقاله‌های سخته و پخته پژوهشی در زمینه‌های گوناگون ایران‌شناسی، مقاله‌های ترجمه‌ای ارزنده و مهم پژوهشگران ایرانی یا ایرانی را نیز منتشر کند، مقاله‌هایی که برای شناخت تاریخ و فرهنگ گرانسنگ و ورجاوند ایران بسیار ارزشمند هستند.

با توجه به پیوندها و ریشه‌های ژرف و عمیق فرهنگی میان ایران و جهان بشکوه ایرانی که از سده‌ها بلکه هزاره‌های دور و دراز برجا بوده است و در دهه‌های اخیر تلاش

مطالعه ویژگی‌های معماری و تزئینی مسجد جامع مهاباد

حامید نورسی* فرید احمدزاده**

* کارشناس ارشد باستان‌شناسی دانشگاه هنر اصفهان، ** دانشجوی دکتری باستان‌شناسی دانشگاه تهران

چکیده

مهاباد هم‌اکنون یکی از شهرهای استان آذربایجان غربی در شمال غرب ایران است؛ که در منابع تاریخی از دوره صفویه به بعد به‌عنوان یکی از شهرهای مهم در تحولات شمال غرب ایران مورد توجه بوده است. در شهر مهاباد بناهای تاریخی متعددی وجود دارد، از جمله مهم‌ترین این بناها، مسجد جامع مهاباد است. بر اساس کتیبه موجود بر سر در مسجد، این بنا در دوره سلطنت شاه سلیمان صفوی به‌عنوان مدرسه مورد بهره‌برداری قرار می‌گیرد و به‌تدریج کاربری آن به مسجد-مدرسه تغییر پیدا می‌کند. این بنا به لحاظ ویژگی‌های معماری و تزئینات آجرکاری بسیار حائز اهمیت است به‌نحوی که از معدود بناهای دوره صفویه در شمال غرب کشور است که هم‌اکنون نیز دارای ساختار منسجمی است، اما بر اثر مرمت‌های غیراصولی صورت گرفته برخی از تزئینات بنا از بین رفته است. بر همین اساس در این پژوهش سعی بر آن است تا ضمن مطالعه ویژگی‌های معماری مسجد جامع مهاباد به بررسی و طبقه‌بندی تزئینات بنا نیز پرداخته شود. روش یافته‌اندوزی به‌صورت کتابخانه‌ای و میدانی بوده و رویکرد پژوهش تاریخی تحلیلی است.

واژه‌های کلیدی: مهاباد، مسجد جامع، تزئینات معماری، دوره صفویه

مقدمه

برخی از تزئینات بنا در اثر مرمت‌های غیراصولی در چند سال اخیر تخریب شده است. لزوم مطالعه ویژگی‌های معماری و همچنین شناخت تزئینات بنا احساس می‌شود. هدف اصلی این پژوهش، معرفی مسجد جامع مهاباد، مطالعه ویژگی‌های معماری و شناخت تزئینات بنا است. شناخت برخی از تزئینات به دلیل تخریب بر اثر مرمت‌های

مسجد جامع مهاباد با توجه به اینکه از معدود مساجد دوره صفویه در شمال غرب کشور است معروف است. بر اساس کتیبه سردر مسجد، این بنا در دوره شاه سلیمان صفوی ساخته شده و نویسنده کتیبه سهراب مکرری ذکر شده است، اما معمار مسجد مشخص نیست. با توجه به اینکه

غیراصولی از عکس‌های قدیمی مسجد استفاده شده است. بر همین اساس در این پژوهش سعی شده به سؤالات زیر پاسخ داده شود:

۱. مهم‌ترین ویژگی‌های معماری مسجد جامع مهاباد به چه صورت است؟
۲. ویژگی‌های شاخص تزئینات مسجد جامع مهاباد کدام‌اند؟

برای مطالعه ویژگی‌های معماری و شناخت تزئینات مسجد جامع مهاباد، ابتدا مطالعات کتابخانه‌ای در حیطه موضوع پژوهش و سپس مطالعات میدانی شامل بازدید و عکاسی از مسجد جامع مهاباد انجام شد. در ادامه پژوهش به منظور ارائه تصویری دقیق‌تر از بنا و تزئینات آن با استفاده از نرم‌افزارهایی همانند CorelDraw و photoshop طراحی تزئینات صورت گرفت و از طریق مطالعه تحلیلی تلاش کردیم تا به اهداف تعیین شده دست یابیم. رویکرد پژوهش تاریخی تحلیلی است.

۱. مختصری از تاریخچه شهر مهاباد

با توجه به آثار تاریخی موجود در حاشیه شهر مهاباد، همانند: فخریکا و برده کونته و نظر به مطالعات باستان‌شناسی انجام‌شده در این محوطه‌ها، این منطقه از سال ۸۰۰ پ.م و در دوره فرمانروایی حاکمان مانایی مسکونی بوده است. در دوره اسلامی و در قرن هفتم هجری هلاکوخان مغول مراغه را به پایتختی انتخاب کرد؛ و با این عمل، دامنه نفوذ خود را در این منطقه گسترش داد. وجود تعداد زیادی از نام‌های کوه‌ها، رودها و روستاهای مغولی در این منطقه حاکی از تسلط و نفوذ مغول‌ها در این منطقه است. اسم ساوجبلاغ که بر مهاباد امروزی نهاده شده بود، یادگار حکومت مغول‌ها در این منطقه است (فرنود، ۱۳۵۵: ۹-۱۱). مهاباد را

در تلفظ‌های محلی سا بلاغ می‌گویند؛ و درباره این کلمه کسروی ریشه‌یابی نموده و اظهار داشته که این کلمه در واقع از دو کلمه ترکی تشکیل شده است. ساوغ-یعنی سرد و بولاغ یعنی چشمه و ساوغ بولاغ به معنی چشمه سرد؛ که بعدها تغییر داده‌شده و ساوجبلاغ اطلاق گشته است. (کسروی، ۱۳۳۵: ۲۳۴) طبق کتاب شرف‌نامه - تاریخ مفصل کردستان که در سال ۱۰۰۵ هجری تألیف شده است. در جنوب دریاچه ارومیه از قبیله مکریه نام می‌برد که در این نواحی توطن دارند. از همین طایفه شخصی به اسم سیف‌الدین با متحد کردن طایفه‌های پیرامون به تأسیس شهر ساوجبلاغ مکریان مبادرت می‌نماید. پس از وی نیز نوادگان وی به حکمرانی در این منطقه می‌پردازند (بدلیسی، ۱۳۴۳: ۳۷۲). از مهم‌ترین سفرنامه نویسان که از مهاباد یا ساوجبلاغ مکری دیدن کرده‌اند می‌توان به: ۱. سر کینر (۱۸۱۳)، مسافرت به کردستان؛ ۲. ج.س. بوکینگ هام (۱۸۱۶)، مسافرت در آسور و غیره؛ ۳. ریچ (۱۸۲۰)، شرح اقامت در کردستان؛ ۴. هون. ژ. کپیل (۱۸۳۱-۱۸۳۶)، سه سال اقامت در ایران؛ ۵. کاپیتان. ر. میگنان، مسافرت زمستانه از روسیه تا کردستان؛ ۶. ج.ب. فرزر (۱۸۳۴)، مسافرت به کردستان؛ ۷. ج.ف. جونس (۱۸۴۴)، شرح سفر به بخشی از کردستان؛ ۸. م. واگنر، مسافرت در کردستان؛ ۹. شرفخان بدلیسی (۱۸۶۰)، تاریخ کردستان؛ ۱۰. د.و. مارس (۱۸۶۴)، تنسی‌ها در کردستان؛ ۱۱. ج.س. کوآن (۱۸۷۹) تحت‌الحمایه جدید ما، ترکیه آسیا؛ ۱۲. کلنل ر. ا. کار (۱۸۷۹) رشته جبال کردستان؛ ۱۳. ج. کریگ (۱۸۸۰)، ترک‌ها، کردها، ارامنه؛ ۱۴. ا.ج. بیندر (۱۸۸۶)، در کردستان؛ ۱۵. بیشوپ (۱۸۹۰)، ژان دومرگان (۱۸۹۰)، اوژن اوین (۱۹۰۶) اشاره کرد (خصری، ۱۳۸۸: ۱۳۶).

۲. مسجد جامع مهاباد

مسجد جامع مهاباد یا مسجد سور متعلق به دوره صفوی است (کیانی، ۱۳۸۵، ۸۱) که به شماره ثبت ۸۸۲ در تاریخ ۱۳۴۸/۸/۲۵ در فهرست آثار ملی به ثبت رسیده است. (پازوکی و شادمهر، ۱۳۸۴: ۵۱) مهاباد یا ساوجبلاغ در دوره فرمانروایی بداق (بوداق) سلطان در دوره صفویه در اثر سیل ویران شده است و در واقع مسجد سرخ یا سور اولین بنایی است که بعد از سیل مهاباد در سال ۱۰۸۹ هجری در محل کنونی شهر مهاباد احداث شده است. (صمدی، ۱۳۷۳: ۱۴۲) محمدحسن خان صنیع‌الدوله در کتاب مرآت البلدان درباره مسجد جامع ساوجبلاغ چنین نوشته است: «مسجد جامع ساوجبلاغ از بناهای بداق سلطان بن شیرخان بن شیخ حیدر خان مکرری است که حکومت مکرری ساوجبلاغ و غیرها را داشته. این مسجد را مشارالیه در سنه هزار و هشتادونه بنا نموده بعضی موقوفات بر آن قرار داده است. (اعتمادالسلطنه، ۱۳۶۴: ۴) علاوه بر کتیبه سر در گویا بر در دیگر مسجد کتیبه‌ای وجود داشته که در آن نام تمام املاک موقوفه با ذکر نحوه تقسیم آن‌ها منقوش بوده که از قرار معلوم متصدیان دوره‌های گذشته از عمد این کتیبه را از میان می‌برند تا بتوانند از موقوفه‌ها به‌دلخواه خود سوءاستفاده کنند (صمدی، ۱۳۶۳: ۱۳۴).

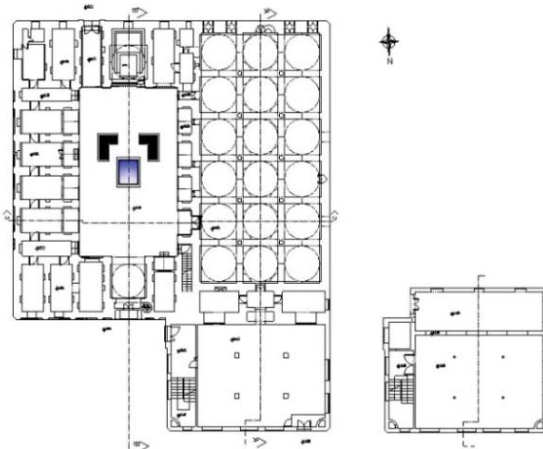
۲.۱. ویژگی‌های معماری مسجد جامع مهاباد
مسجد جامع مهاباد در مرکز شهر و در داخل بافت قدیم قرار دارد. بر اثر تغییر و تحولات شهرسازی، بافت‌های اطراف آن نوسازی شده است. در حال حاضر مسجد جامع مهاباد در خیابان حافظ و در داخل کوچه مسجد جامع قرار گرفته است. مسجد جامع مهاباد دارای نام دیگری در بین اهالی به اسم مسجد سرخ (در زبان کردی مزگه وتی سوور) نیز است (حسن‌زاده، ۱۳۸۰: ۵۳ و ۵۴).

مسجد جامع مهاباد در دو بخش ساخته شده است؛ که شامل مسجد و مدرسه است. از این مجموعه یک کتیبه بر سر در آن باقی مانده است؛ که هم کارکرد و هم تاریخ بنای آن را نشان می‌دهد. فرم طاق‌های بکار رفته در معماری مسجد از نوع جناغی و پوشش حجره‌ها چشمه طاقی است. مسجد جامع مهاباد از یک حیاط مرکزی که حوضی در داخل آن و در اطراف آن حجرت طلبه‌ها قرار دارد، تشکیل شده است کلاس‌های درس در محل سکونت طلاب و در ایامی که هوا مناسب است، در ایوان تشکیل می‌شود (صدرایی، ۱۳۸۴: ۲۱۴-۲۱۶).

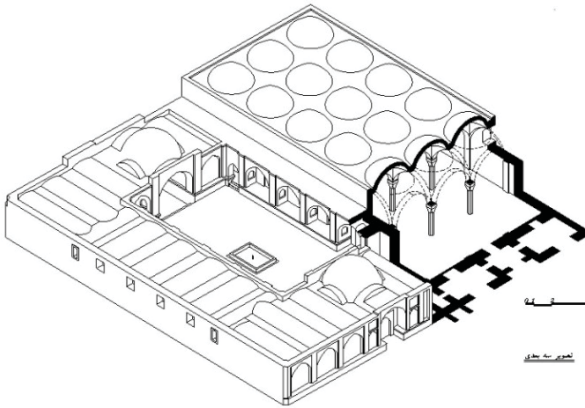
مسجد در کنار رودخانه مهاباد با مصالحی چون سنگ، چوب، آجر، گل و ملات در زمینی با زیربنای ۳۰۰ متر و به پهنای ۱۵۰ متر و توسط ده ستون سنگی و هیجده گنبد آجری بنا شده است. فاصله هر ستون از ستون دیگر ۴/۵ متر است. مقطع بالای هر یک از این ستون‌ها به مربع تبدیل شده و هر یک از اضلاع این مربع با گذاشتن ۳/۵ متر ردیف آجری از سرستون بالا رفته است و با بکار گرفتن ۵۳ ردیف آجری که از سرستون متقابل بالا آمده به هم رسیده و طاق‌های مسجد به وجود آمده‌اند، داخل هر چهارطاقی به کمک چهارستون یک گنبد آجری شکل گرفته است. این گنبدها از ترکیب ۴۸ ردیف دوایر متداخل آجری که روی هم سوار هستند، بالا رفته و در رأس، به یک آجر کاملاً افقی ختم می‌شود (افخمی، ۱۳۷۳: ۱۰۱).

شبستان مسجد را می‌توان مقدمه‌ای بر شبستان مسجد وکیل شیراز دانست (پدرام، ۱۳۷۳: ۱۱۱). پلان اولیه مسجد به صورت دو ایوانه و با الگوی مساجد شبستانی، پوشش گنبدی و با حجمی بسته طراحی شده، این مسجد از قدیمی‌ترین و مهم‌ترین بناهای تاریخی دوره اسلامی در غرب کشور به شمار می‌رود که در زمینی به مساحت

۱۵۹۳ مترمربع و با زیربنای ۱۳۶۳ مترمربع ساخته شده است (تصاویر ۱ و ۲).

تصویر ۱. پلان مسجد جامع مهاباد (آرشیو میراث فرهنگی استان آذربایجان غربی، ۱۳۹۵)

تصویر ۲. طرح سه بعدی مسجد جامع مهاباد. (آرشیو میراث فرهنگی استان آذربایجان غربی، همان)

مصالح به کاررفته در پی دیوارها، ستون‌ها و کف شبستان از سنگ و بقیه قسمت‌ها از آجر قرمز چهارگوش و ملات گچ است. مسجد جامع مهاباد دارای چهار نمای بیرونی، شرقی، غربی، جنوبی و شمالی بوده و دارای دو ورودی در بخش اصلی مسجد و دو ورودی در بخش الحاقی است. ورودی اصلی مسجد، در ضلع شمالی بنا که مشرف به کوچه مسجد جامع است قرار دارد. در این ضلع مناره و ورودی اصلی مسجد که شامل یک در دو لنگه قهوه‌ای‌رنگ به ابعاد $۱/۲۰ \times ۲/۵$ متر است، قرار دارد. مناره مسجد با مصالح آجر و با تزئینات آجرکاری خفته راسته اجرا شده است. ارتفاع مناره ۹ متر و قطر آن $۱/۵$ متر است. ورودی مناره از ضلع غربی صحن مسجد، پس از گذر از ورودی بدون دری به ابعاد $۰/۷۰ \times ۲/۲۰$ متر امکان‌پذیر است. مناره دارای پله‌های فلزی و فاقد محل ماذنه است. (تصاویر ۳ و ۴)

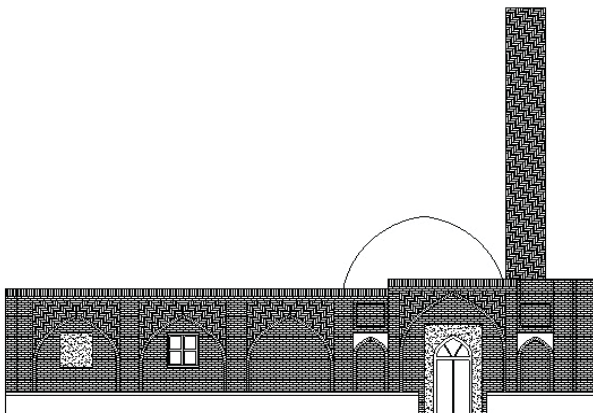
تصویر ۳. نمای ضلع شمالی مسجد جامع مهاباد.

نمای جنوبی مسجد مشرف به کوچه ملا مارف کوکه‌ای است و ورودی فرعی مسجد که یک در دو لنگه قهوه‌ای‌رنگ به ابعاد $۱/۸۰ \times ۲/۸۰$ متر بوده و داخل

سردری با قوس نصب شده، در این نما تعبیه شده است. سردر تا ارتفاع ۴۰ سانتی متر از سنگ و بقیه همانند سایر قسمت‌ها آجری است. (تصاویر ۵ و ۶)

پس از گذر از ورودی اصلی مسجد، یک هشتی به ابعاد $۴/۷۰ \times ۶/۵$ متر قرار دارد که شامل یک گنبد آجری با گوشه سازی سنگنج است؛ کف آن سنگ فرش شده و دیوارهای آن تا ارتفاع ۷۰ سانتی متر از سنگ و مابقی به صورت آجری است. در ضلع غربی و شرقی هشتی، طاق‌نمایی به ارتفاع ۳ متر، عرض ۴ متر و با عمق ۲۰ سانتی متر اجرا شده است. مناره مسجد بروی این ضلع از صحن مسجد قرار گرفته است (تصاویر ۷ و ۸).

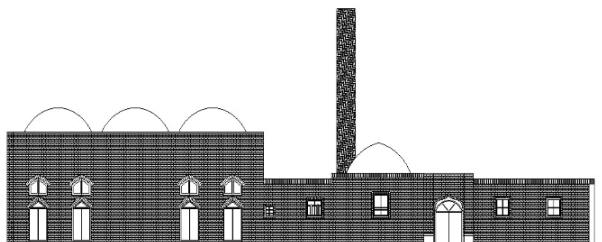
در ضلع جنوبی صحن مسجد، یک هشتی با ابعاد ۱۸×۲۰ متر قرار دارد؛ که کف صحن مسجد، سنگ فرش و دیوارهای آن تا ارتفاع ۷۰ سانتی متر از سنگ و مابقی آجری با حجرات پیرامون است. وسط صحن یک حوض سنگی به ابعاد $۲/۵ \times ۳$ متر به ارتفاع ۴۰ سانتی متر و دو باغچه با مساحت ۳ مترمربع قرار دارد. در ضلع شمالی صحن در سمت راست هشتی، در آلومینیومی به ابعاد $۱/۶۰ \times ۱/۹۰$ متر است؛

تصویر ۴. ضلع شمالی مسجد جامع مه‌آباد (آرشیو میراث فرهنگی آذربایجان غربی، ۱۳۹۵)

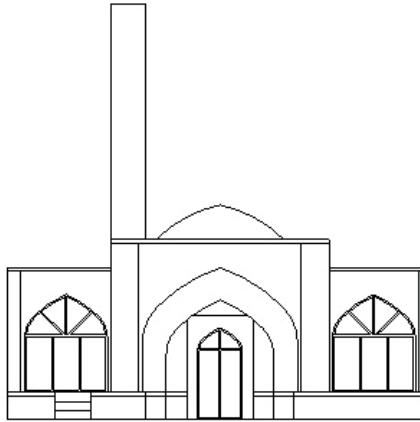
تصویر ۵. نمای ضلع جنوبی مسجد جامع مه‌آباد.

تصویر ۶. طرح نمای ضلع جنوبی مسجد جامع مه‌آباد. (آرشیو میراث فرهنگی استان آذربایجان غربی، ۱۳۹۵)

تصویر ۷. ضلع شمالی صحن مسجد جامع مهاباد.

تصویر ۸. طرح ضلع شمالی صحن مسجد جامع مهاباد (آرشیو میراث فرهنگی استان آذربایجان غربی، ۱۳۹۵)

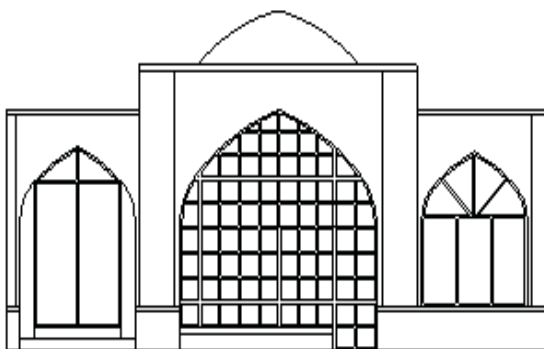
تصویر ۹. ضلع جنوبی صحن مسجد جامع مهاباد.

که به حجره‌ای به ابعاد $۲/۵ \times ۵$ متر، باز می‌شود. در این ضلع علاوه بر ورودی فرعی مسجد، وضوخانه مسجد نیز قرار دارد (تصاویر ۹ و ۱۰).

وضوخانه با ابعاد ۶×۴ متر در این ضلع واقع شده است. دیواره‌های وضوخانه آجری و دارای گنبدی از نوع عرقچین آجری است که در قسمت فیلیپوش‌ها دارای تزئینات کاربردی است. در همین ضلع صحن، یک هشتی به ابعاد $۲/۴۰ \times ۷/۳۰$ متر وجود دارد. پوشش سقف این فضا، گهواره‌ای با قوس مازہ دار و اجرای ضربی است (تصویر ۱۱).

ضلع شرقی صحن مسجد سه پله بالاتر از کف صحن یک در فلزی به ابعاد $۱/۱۰ \times ۲/۱۰$ متر است؛ که به راهرویی به ابعاد $۵ \times ۱/۵$ متر باز می‌شود. کف راهرو سنگی است؛ و دیواره‌ها و سقف آن دارای اندود گچ است. در سمت راست راهرو یک در فلزی به ابعاد $۱ \times ۱/۹۰$ متر قرار دارد که به در آشپزخانه‌ای به ابعاد $۵ \times ۱/۵$ متر باز می‌شود. کف آشپزخانه سرامیک و دیواره‌های آن اندود گچ است. در ضلع جنوبی آشپزخانه حمامی به مساحت $۲/۵$ مترمربع قرار دارد. در همین ضلع راهرو در با همان مشخصات قرار دارد که به انباری به ابعاد ۶×۳ متر باز می‌شود. در سمت چپ راهرو نیز یک در یک لنگه چوبی با ابعاد $۱/۹۰ \times ۱$ متر قرار دارد

که به چهار حجره تودرتو با ابعاد 4×3 متر باز می‌شود. در اضلاع غربی این حجرات یک پنجره آلومینیومی به ابعاد $1/80 \times 1/50$ متر واقع شده که به صحن باز می‌شوند. راه ارتباطی حجرات با یکدیگر درهای یک لنگه چوبی با ابعاد $1/90 \times 1$ متر است که در اضلاع آن تعبیه شده‌اند (تصاویر ۱۲ و ۱۳).

تصویر ۱۰. طرح ضلع جنوبی صحن مسجد جامع مهاباد (ارشيو ميراث فرهنگي آذربايجان غربي، ۱۳۹۵)

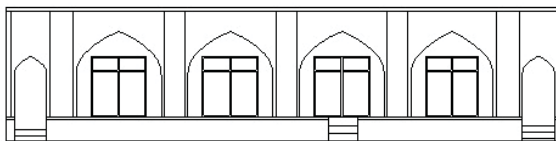
در ضلع غربی صحن مسجد سه رواق با قوس جناغی به ابعاد $2/80 \times 2/90$ متر با عمق $1/70$ متر دیده می‌شود. در ضلع شمالی و جنوبی رواق‌ها طاق‌نمایی با ابعاد 70×90 سانتی‌متر با عمق 15 سانتی‌متر اجرا شده است. در ضلع غربی هر رواق پنجره‌ای چوبی با رنگ قهوه‌ای با شیشه‌های رنگی و شفاف به ابعاد $1 \times 2/30$ متر جهت نوردهی به شبستان اصلی نصب شده است. در سمت چپ رواق‌ها پس از طی سه پله سنگی به فضایی به ابعاد $5 \times 1/5$ متر می‌رسیم. در ضلع شرقی فضای یادشده، در یک لنگه چوبی سفیدرنگ با ابعاد $1/10 \times 1/90$ متر قرار دارد که به حجره‌ای به ابعاد $6 \times 2/45$ متر باز می‌شود و در ضلع غربی آن یک در چوبی قهوه‌ای‌رنگ با ابعاد $1/10 \times 2/60$ متر واقع شده است که به شبستان اصلی باز می‌شود (تصاویر ۱۴ و ۱۵).

تصویر ۱۱. وضوخانه مسجد جامع مهاباد

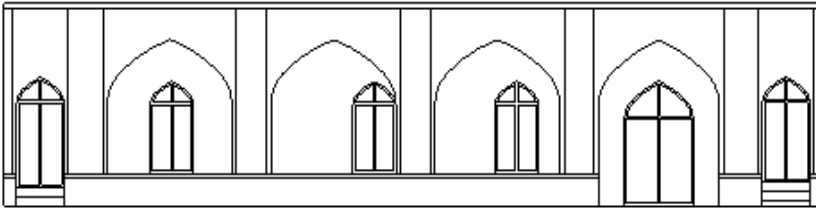
تصویر ۱۲. ضلع شرقی صحن مسجد جامع مهاباد.

تصویر ۱۳. طرح ضلع شرقی صحن مسجد جامع مهاباد (ارشيو ميراث فرهنگي آذربايجان غربي، ۱۳۹۵)

تصویر ۱۴. ضلع غربی صحن مسجد جامع مهاباد.

تصویر ۱۵. طرح ضلع غربی صحن مسجد جامع مهاباد (آرشیو میراث فرهنگی آذربایجان غربی، ۱۳۹۵)

فیلبوش‌های زیر گنبد هشتی به صورت ۸ ردیف آجر که تاج فیلبوش با کله آجرها به صورت عمودی تزیین شده‌اند، وجود دارد (تصاویر ۱۷ و ۱۸).

در زیر گنبد وضوخانه، واقع در ضلع جنوبی صحن مسجد کاربندی‌هایی به صورت سه‌بخشی با تزئینات آجرکاری جناغی به صورت چهار ردیف آجر در بخش‌های میانی و فوقانی کاربندی و در ردیف پایین کاربندی به صورت هفت ردیفه در داخل هر کار شده و لبه‌های کاربندی با استفاده از آجرهای خوابیده از هم جدا شده است (تصاویر ۱۹ و ۲۰).

در دیوار ضلع جنوبی وضوخانه مسجد و در زیر پنجره با استفاده از آجرهای برجسته، یک نقش «گل‌انداز» در یازده ردیف آجر به صورت

شبستان با پلانی مستطیل شکل به ابعاد ۱۴×۳۰ متر، ۱۰ ستون هشت‌وجهی نخودی رنگ دارد که ارتفاع هر یک از آن‌ها $۲/۶۰$ متر است. سرستون‌ها مربع شکل و طول هر ضلع هرکدام ۷۰ سانتی متر، در دو ردیف پنج‌تایی، پلان را به سه ناو تقسیم نموده است و ۱۸ گنبد پوششی بر این ستون‌ها استوار شده‌اند. گنبدهای ناو میانی با گوشه سازی سه‌کنج و گنبدهای دو طرف ناو میانی، به شیوه کاسه پوش اجرا گردیده است (تصویر ۱۶).

۲.۲. تزئینات مسجد جامع مهاباد

تزئینات مسجد جامع مهاباد را می‌توان به دو دسته تزئینات آجرکاری و تزئینات حجاری تقسیم کرد.

۲.۲.۱. تزئینات آجرکاری

در فضای هشتی ورودی اصلی مسجد واقع در ضلع شمالی صحن، آجرکاری جناغی در داخل

تصویر ۱۶. فضای داخل شبستان مسجد جامع مهاباد.

تصویر ۱۸. طرح تزئینات آجرکاری جناغی

تصویر ۱۷. تزئینات آجرکاری جناغی هشتی ورودی مسجد جامع مهاباد

تصویر ۲۰. تزئینات کاربندی و آجرکاری جناغی وضوخانه مسجد جامع مهاباد

تصویر ۱۹. تزئینات کاربندی و آجرکاری جناغی وضوخانه مسجد جامع

تصویر ۲۱ و ۲۲ نقش و طرح «گل انداز» با آجرهای برجسته در وضوخانه مسجد جامع مهاباد

تصویر ۲۴. تزئینات آجرکاری «گل انداز» روی دیوار جنوبی مسجد جامع مهاباد (آرشیو میراث فرهنگی آذربایجان غربی)

تصویر ۲۳. تصویر قدیمی تزئینات آجرکاری «گل انداز» روی دیوار جنوبی مسجد جامع (آرشیو میراث فرهنگی آذربایجان غربی، ۱۳۹۵)

تصویر ۲۶. آجرکاری «گل انداز» روی دیوار جنوبی مسجد جامع مهاباد

تصویر ۲۵. تصویر قدیمی تزئینات آجرکاری «گل انداز» روی دیوار جنوبی مسجد جامع مهاباد (آرشیو میراث فرهنگی آذربایجان غربی، ۱۳۹۵)

تصویر ۲۷ و ۲۸ طاق‌نماهای ضلع شرقی مسجد جامع مهاباد

اجرا شده‌اند، دیده می‌شود. آجرچینی لچکی‌های این قوس‌ها به صورت خفته راسته کار شده است (تصاویر ۲۷ و ۲۸).

مناره در ضلع شمالی و بر سردر اصلی مسجد به صورت تکی و با فرم استوانه‌ای ساخته شده است که دارای ۹ متر ارتفاع و ۱/۵ متر قطر است و با مصالح آجر و به صورت تزئینات آجرکاری خفته راسته حصیری اجرا گردیده است (تصاویر ۲۹ و ۳۰).

گنبد‌های ناو میانی شبستان مسجد، دارای فیلیوشهایی است که در داخل فیلیوش‌ها، تزئینات آجرکاری به صورت جناغی در ۱۱ ردیف آجر دیده می‌شود (تصاویر ۳۱ و ۳۲).

۲.۲.۲. تزئینات حجاری

سردر ورودی اصلی مسجد، واقع در ضلع شمالی با استفاده از یک تخته‌سنگ صیقلی به شکل مستطیلی بر روی دو ستون سنگی، کار شده است؛ و بر روی این تخته‌سنگ آثار حجاری به صورت خط باریک با شکل طاق‌نما و لچکی دیده می‌شود (تصاویر ۳۳ و ۳۴).

در ضلع شمالی و بر بالای ورودی اصلی

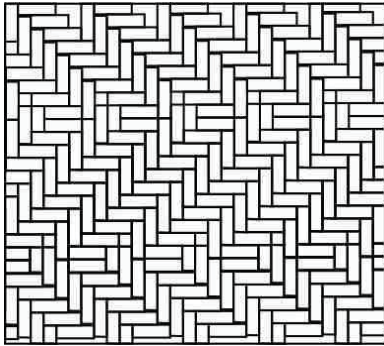
خوابیده و با استفاده از آجر کامل و شکل لوزی کار شده است (تصاویر ۲۱ و ۲۲).

دیوار جنوبی مسجد واقع در کوچه ملا مارف کوه‌ای تا قبل از مرمت چند سال اخیر دارای دو نقش «گل‌انداز» بوده است که در عکس‌های قبل از مرمت یکی از نقش‌ها به صورت تقریباً سالم و با استفاده از روش آجرکاری خون چینی اجرا شده بود (تصاویر ۲۳ و ۲۴). و نقش دیگر که در اثر مرمت‌های غیراصولی از فرم اصلی خود خارج شده بود، اما در حالت کلی دارای نقش «گل‌انداز» بود که ظاهراً با نقش «گل‌انداز» کنار خود که به روش خون چینی بود تطابق داشت؛ اما با استفاده از آجرهای خفته‌وراسته موردبازسازی واقع شده بود. متأسفانه پس از مرمت چند سال اخیر از سوی سازمان میراث فرهنگی، هر دو نقش به صورت کامل از بین برده می‌شود و هم‌اکنون فقط دیوار با آجرچینی ساده دیده می‌شود (تصاویر ۲۵ و ۲۶).

دیوار ضلع شرقی مسجد واقع در خیابان امام شافعی دارای ۶ طاق‌نما است که ۴ طاق‌نما به ارتفاع ۳ متر با عمق ۲۰ سانتی‌متر و ۲ طاق‌نما در سمت راست و چپ این طاق‌نما با ابعاد ۲/۱۰ × ۱/۳۰ متر با عمق ۲۰ سانتی‌متر که با قوس جناغی

تصویر ۲۹. مناره مسجد جامع مهاباد.

تصویر ۳۰. مناره مسجد جامع مهاباد و تزئینات خفته راسته

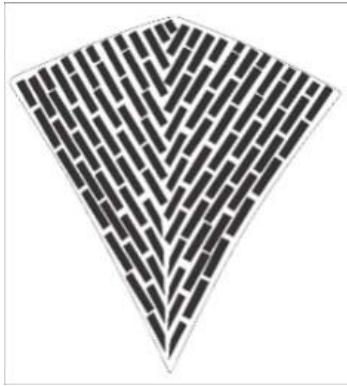
کرد که در راستای حجاری‌های انجام گرفته بروی ستون‌ها هستند (تصاویر ۳۷ و ۳۸).

برآیند

مسجد جامع مهاباد با توجه به اینکه قدیم‌ترین بنای به‌جای مانده در این شهر، از دوره صفویه است، از اهمیت بسیاری برخوردار است. بر همین اساس در این پژوهش سعی بر آن شد تا ضمن گردآوری نظرات و منابع پراکنده، در خصوص ویژگی‌های معماری این بنا، به مطالعه ویژگی‌های که تاکنون مورد توجه قرار نگرفته بود پرداخته شود. همچنین مهم‌ترین تزئینات وابسته به معماری در این مسجد مورد شناسایی قرار گرفت؛ که بر این اساس این مسجد با الگوی مساجد شبستانی و پوشش گنبدی و حجمی بسته طراحی شده است. حجره‌های ضلع شرقی مسجد جهت تحصیل طلاب مورد استفاده قرار می‌گرفته است؛ که با توجه به کتیبه سر در مسجد و همچنین وجود این حجره‌ها می‌توان ادعا نمود که این بنا در ابتدا کاربرد مسجد-مدرسه داشته است و به مرور زمان با توجه به کاهش طلاب کارکرد مسجد به خود گرفته است. از مهم‌ترین

مسجد یک کتیبه به خط ثلث در چهار ردیف و با ابعاد 40×60 سانتی‌متر قرار دارد که متن کتیبه بدین شرح است: «الحمد لله الذی وفقنی لاتمام هذه المدرسة الشریفه فی ایام دوله السلطان الاعدل شاه سلیمان الحسنی الموسوی الصفوی بهادر خان خلدله لله تعالی ملکه فی سنه ۱۰۹۸- کتیبه اضعف العیاد ابن البانی سهراب المکری» ترجمه: «سپاس آن خدایی را که توفیق اتمام ساختمان این مدرسه مقدس را در روزگار سلطنت عادل شاه سلیمان صفوی که خداوند مستدام بدارد، در سال ۱۰۸۹ عطا نمود، نویسنده کتیبه ضعیف‌ترین بندگان، فرزند بنیانگذار مسجد، سهراب مکری» (تصاویر ۳۵ و ۳۶).

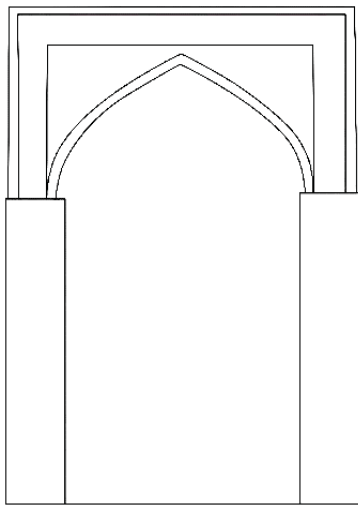
فضای داخلی شبستان، دارای ده ستون سنگی هشت‌وجهی، به رنگ نخودی است که ارتفاع هر یک از این ستون‌ها $2/60$ متر و سرستون‌ها به صورت تقریباً مربعی، با اندازه هر ضلع 70 سانتی‌متر است. این ستون‌ها در دو ردیف پنج‌تایی، شبستان مسجد را به ۳ ناو تقسیم کرده‌اند؛ که از جمله تزئینات این ستون‌ها، علاوه بر حجاری بروی ستون‌های اصلی می‌توان به تزئینات «قاشقی» در چهارگوشه سرستون‌ها اشاره

تصویر ۳۲. تزئینات آجرکاری جناغی زیر گنبد‌های ناو میانی شبستان مسجد جامع مهاباد

تصویر ۳۱. تزئینات آجرکاری جناغی زیر گنبد‌های ناو میانی شبستان مسجد جامع مهاباد

تصویر ۳۴. تزئینات حجاری بر روی سر در ورودی مسجد جامع مهاباد

تصویر ۳۳. تزئینات حجاری بر روی سر در ورودی مسجد جامع مهاباد

میتوانست در اثر رطوبت و تغییرات مداوم آب و هوایی نابود شود. اغلب این تزئینات به صورت ساده کار شده است؛ و این ساده بودن تزئینات خود می‌تواند دلیلی بر دورافتاده بودن، عدم رونق اقتصادی و یا دلایل مذهبی همچون سنی مذهب بودن مردم این شهر باشد.

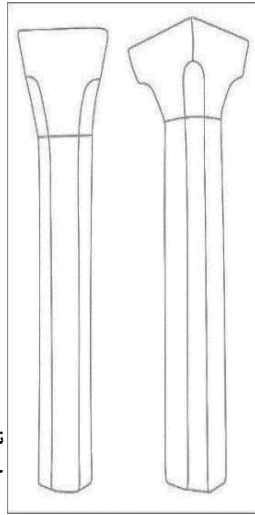
تزئینات وابسته به معماری در این بنا می‌توان به تزئینات آجرکاری در حجم گسترده و تزئینات حجاری در حجم کمتر اشاره نمود. از دلایل استفاده گسترده از آجر می‌توان به در دسترس بودن منابع اولیه و همچنین سردسیر بودن منطقه اشاره نمود که استفاده از مصالحی همچون گچ

تصویر ۳۶. کتیبه به خط ثلث سر در ورودی مسجد جامع.

تصویر ۳۵. کتیبه سردر ورودی مسجد جامع از نمای دور.

تصویر ۳۸. سرستون مسجد جامع.

تصویر ۳۷. ستون و سرستون مسجد جامع.

کتاب نامه

- افخمی، ابراهیم. ۱۳۷۳. تاریخ فرهنگ و ادب مکریان (مهاباد، سردشت، اشنویه) جلد دوم. سقز: مؤلف.
- بدلیسی، امیر شرف خان. ۱۳۴۳. تاریخ مفصل کردستان. به کوشش محمد عباسی. تهران: علی اکبر علمی.
- پازوکی، ناصر و شادمهر، عبدالکریم. ۱۳۸۴. آثار ثبت شده ایران در فهرست آثار ملی (از ۱۳۱۰/۶/۲۴ تا ۱۳۸۴/۶/۲۴).
- تهران: سازمان میراث فرهنگی و گردشگری کشور
- صدرائی، علی. ۱۳۸۴. یادگارهای عصر صفوی در آذربایجان غربی (ماکو، چالدران، قرهضیالالدین و...). تهران: گنجینه هنر.
- صمدی، سید محمد. ۱۳۶۳. تاریخچه مهاباد. مهاباد: رهر.
- صمدی، سید محمد. ۱۳۷۳. نگاهی به تاریخ مهاباد. مهاباد: رهر.
- کیانی، محمد یوسف. ۱۳۸۵. معماری ایران (دوره اسلامی). چاپ چهارم. تهران: سمت
- آرشیو مرکز میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان آذربایجان غربی. ۱۳۹۵
- حسن زاده، یوسف. ۱۳۸۰. مسجد جامع مهاباد. دو ماهانه دینی، فرهنگی، اجتماعی مسجد. شماره ۵۷.
- کسروی، سید احمد. ۱۳۳۵. چهل مقاله. تهران: طهوری.
- پدرام، محمود. ۱۳۷۳. تمدن مهاباد. تهران: هور.
- خضری، سعید. ۱۳۸۸. جغرافیای تاریخی موکریان در چهار سده اخیر. مجله تحقیقات جغرافیایی. شماره ۹۲.

“Contents”

Article

Iran-e Varjavand Shahin Aryamanesh	3
Light and Fire in Shahr-e Sokhteh Seyyed Mansour Seyyed Sajjadi	5
Davahdashi Rock Relief in the Sefidrud (Qizil Ūzan) Taram City Ali Nourollahi	19
Parthian Kings Tiara- Numismatic Evidence and Some Aspects Arsacid Political Ideology Marek I. Olbrycht, Persian translated by Mohsen Saadati	36
Kartir, from Uphill to Descent Sorour Khorashadi & Seyed Mehdi Mousavi	61
Some Aspects of the Translation into Iranian Languages of the Works by Mani Enrico Morano, Persian translated by Behnam Ataei	79
Works of applied art from Kushan Bactria Jangar Ilyasov, Persian translated by Behzad Sedaghati	85
The Study of the Architectural and Decorative Features of Mahabad Central Mosque Hamid Norasi & Farid Ahmadzadeh	94
Dashkasan Temple of Viyar (Shirin & Farhad) and Rock Relief of the Human Face from the Village of Viyar, Soltaniyeh Ali Nourollahi	108
Recent Archaeological Investigations of Looting around the Minaret of Jam, Ghur Province Thomas, David & Gascoigne, Alison, Persian translated by Behzad Sedaghati	132

Commentaries

The Anniversary of the find of the Persepolis Fortification Tablet Leila Makvandi	144
---	-----

Critique and Book Review

Review of Tepe Hissar Saeid Baghizadeh	156
Review of Achaemenid Culture and Local Traditions in Anatolia, Southern Caucasus and Iran Arshak Iravanian	160
Hittites in Asia Minor Shahin Aryamanesh	163

Obituary

Ehsan Yarshter, Olivier Leocont, Mohsen Abolghasemi, Yaddollah Samareh, Behrouz Hamrang Arshak Iravanian	165
--	-----

Reports

16 th Annual Symposium on the Iranian Archaeology	167
--	-----

English Section

On the eighty-sixth Anniversary of the find of the Persepolis Fortification Tablet Wouter F.M. Henkelman	3
--	---

ایران ورجاوند

○ ○ ○ ○ ○
| Iran-e Varjavand (Glorious Persia) |
| Persian Journal Of Iranain Studies |
| Vol. 1, No.1, Autumn & Winter 2019 |

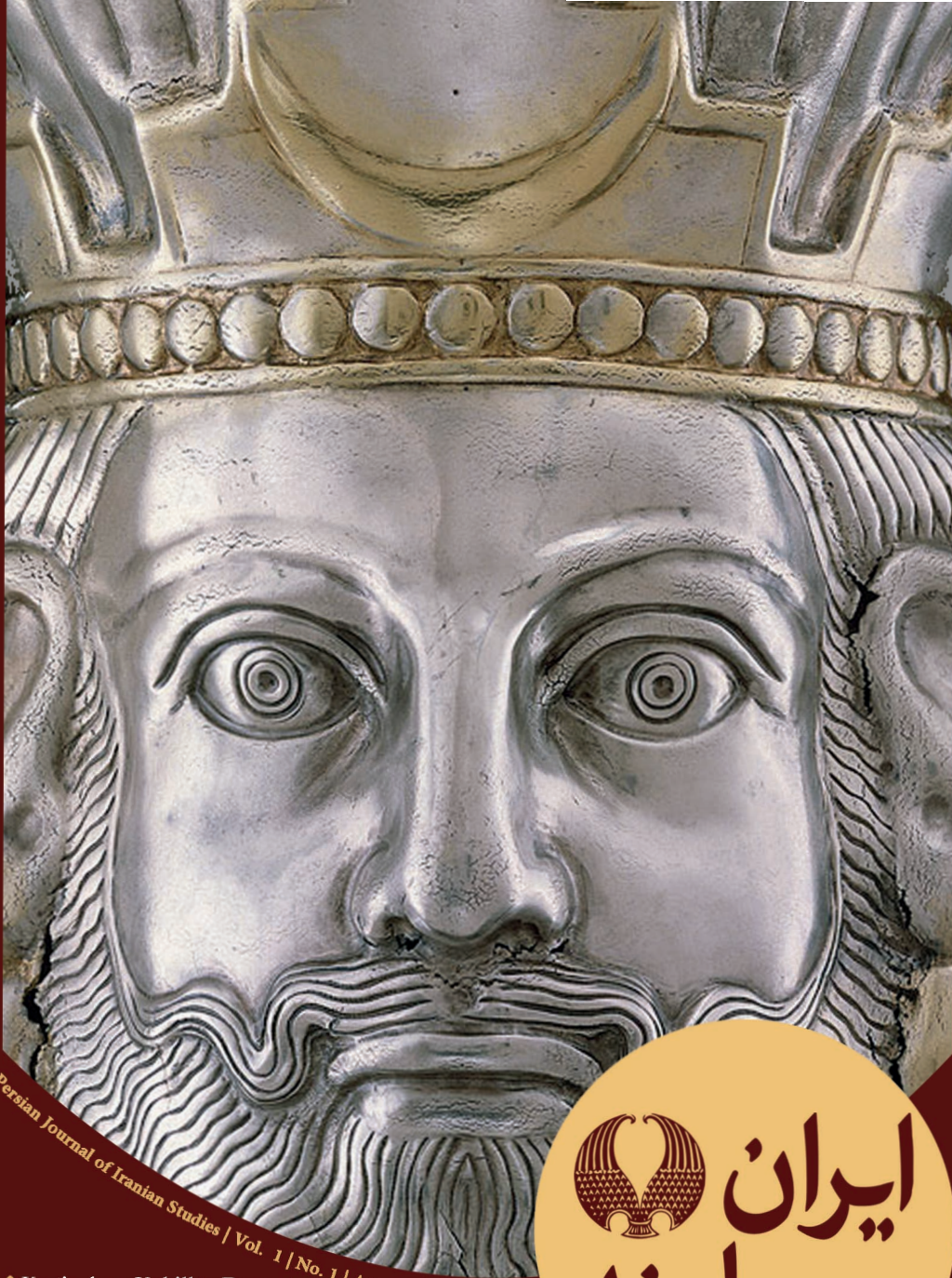
Concessionaire, Manager in Charge
and Editor-in-chief:
| **Shahin Aryamanesh** |
Managing Editor: **Houshang Rostami**

 Tehran, Iran, Post box: 14515-569
 www.iranvarjavand.ir
 Iranvarjavand@hotmail.com
 +98 9395969466

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system or transmitted in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise, without prior permission in writing, from the publisher.

With Contributions by
| **Tissaphemes Archaeological Research Group** |

Persian Journal of Iranian Studies | Vol. 1 | No. 1 | Autumn & Winter 2019

ایران
ورجاوند
Iran-e Varjavand
(Glorious Persia)

- ◆ Kartir, from Uphill to Descent
- ◆ Light and Fire in Shahr-e Sokhteh
- ◆ Works of Applied Art from Kushan Bactria
- ◆ Davahdashi Rock Relief in the Sefidrud (Qizil Üzan) Taram City
- ◆ Some Aspects of the Translation into Iranian Languages of the Works by Mani
- ◆ The Study of the Architectural and Decorative Features of Mahabad Central Mosque
- ◆ Parthian Kings Tiara- Numismatic Evidence and Some Aspects Arsacid Political Ideology
- ◆ Recent Archaeological Investigations of Looting around the Minaret of Jam, Ghur Province
- ◆ Dashkasan Temple of Viyar & Rock Relief of the Human Face from the Village of Viyar, Soltaniyeh